82/1

Heemkroniek

Heemkundekring "Peelland"

EIGENDOM
HEEMKUNDEKRING
HELMOND-PEELLAND

Uitgave van Heemkundekring
HELMOND
Peelland
Opgericht 24 mei 1948

Maart 1982 - nr. 1

INHOUD:

Het gemeentemuseum en Helmonds geschiedenis in 1981
Jan van Laarhoven 1

Jeugdherinneringen aan Helmond
Mevr. M.J. Biemond-Kam 8

Genealogie
A.J. Bodemeijer 18

De personen, gegrepen en veroordeeld in Helmond, naar aanleiding van de onlusten, eind 1853
Giel van Hooff 23

ISSN 0166—3585

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Secretariaat en abonnementen:

C. van Lierop
Helmondselaan 1
5702 NL Helmond

Redaktie:

J.H. van Hooydonk
G. van Hooff
H.A. van Krieken
J. Zeeuwen

Redaktie-adres:

Bakelsedijk 59
5701 HB Helmond

Kringlidmaatschap inclusief abonnement: f 25.– per jaar

Abonnement zonder kringlidmaatschap: f 15.– per jaar

Penningmeester:

H. van Laarhoven
Steenweg 59
5707 CE Helmond

Giro 26.41.099
Amrobank, Helmond
rek.nr. 48.80.23.300

HET GEMEENTEMUSEUM EN HELMONDS GESCHIEDENIS IN 1981

Jan van Laarhoven

Tot de taak van het gemeentemuseum behoort het collectioneren van kunstvoorwerpen en andere objecten die belangrijk zijn voor de geschiedenis van de stad en omgeving. Dit is niet het enige verzamelgebied. Daarnaast wordt gewerkt aan een collectie van industriële schilderkunst die weliswaar qua onderwerp affiniteit vertoont met het karakter van Helmond maar waarvan de geografische grenzen veel verder liggen dan onze regio. Hoewel ten behoeve van dit laatste onderdeel belangrijke stappen konden worden gezet naar de opbouw van een bijzondere collectie wil ik het daarover niet hebben. Voor de lezers van dit blad lijkt het interessanter om in te gaan op de verzamelactiviteiten die de stad- en streekgeschiedenis aangaan.

Voorafgaand hieraan moet ik een algemene opmerking maken. Die betreft het feit dat het aanbod van objecten nogal gering is, zeker over een periode van een jáár gezien. De grote armoede van deze streek is er de oorzaak van dat de kunsten hier geen grote bloei hebben gekend, terwijl de kwaliteitsvoorwerpen, die stammen uit het gewone, dagelijkse leven van vroeger. ook nog maar moeilijk te vinden zijn en in de meeste gevallen erg duur worden aangeboden. Toch kon nog het één en ander verworven worden dat alleszins de moeite waard is en dat in het nieuw in te richten museum een eervolle plaats zal krijgen.

Om te beginnen neem ik een gouache door Knip, voorstellende de markt van Helmond en gemaakt kort na 1800. Ik zeg bewust "knip", zonder voorletters want het staat nog niet definitief vast welke telg uit de schildersfamilie met deze naam de maker ervan is. Gedacht wordt aan Joseph August,maar ook Maarten Dirk komt als auteur in aanmerking.
Stijlkritische aanwijzingen brengen ons niet veel verder , wel zou een historisch onderzoek naar de details van de voorstelling een concretere datering kunnen geven die op zijn beurt een indicatie zouden kunnen verschaffen over de persoon die het heeft geschilderd. Belangstellenden van de Heemkundevereniging die een dergelijk onderzoekje willen doen, kunnen zich bij mij melden. Details die als aanknopingspunt kunnen worden gebruikt zijn er te over: de huizen rondom de Markt, de kleding van de talrijke figuren, de uniformen van de soldaten etc. Het zijn ook deze details die het schilderij waardevol maken. Slechts weinig Brabantse Marktvoorstellingen hebben een zo grote levendigheid als deze gouache van Knip.
Eveneens een topografisch onderwerp heeft het olieverfschilderij dat in het begin van dit jaar uit particulier bezit werd gekocht en dat ons een blik gunt op de stad Helmond zo rond 1770-1790, gezien vanuit het noordwesten. Het is een eenvoudig schilderij dat in oorsprong vermoedelijk heeft gediend als " dessus-de-porte ", dat wil zeggen dat het in de lambrizering van een vertrek was opgenomen boven één van de deuren. Voor een dergelijk stuk heeft het een goede kwaliteit. Dat bleek nadat een restaurateur de dikke laag vuiligheid die erop zat, had verwijderd en de verf in zeer dunne lagen met pastelachtige tinten te voorschijn kwam.

Een extra bijkomstigheid die het werk van belang maakt is dat het afkomstig is van de familie van Hoeck,die jarenlang in Helmond woonde. Severus Raymakers heeft het werk enkele jaren geleden al ontdekt en gebruikt voor de tentoonstelling Helmond 800, nu is het gelukkig door één van de leden van de familie van Hoeck verkocht zodat het blijvend een plaats in het museum kan krijgen.

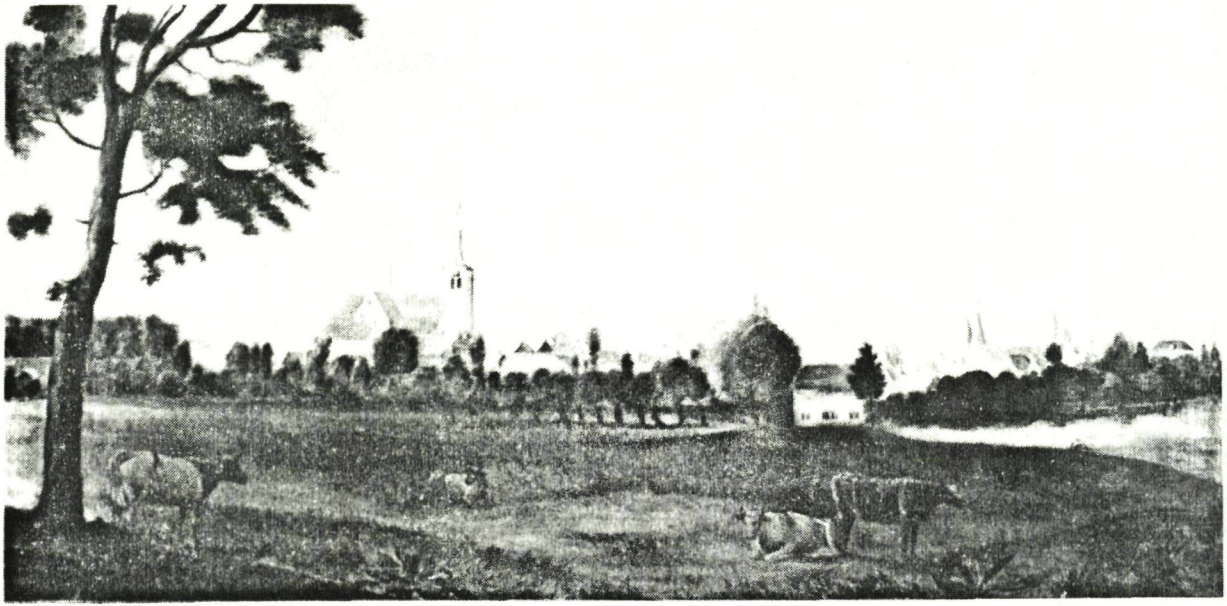

Een bijzonder charmante aanwinst betekende een dun boekje met de waterhoogten van de rivier de Aa op het traject van Den Bosch tot Weert. Het werd in opdracht van Rijkswaterstaat gemaakt in 1814 door de landmeter Serviau met de bedoeling om de gegevens te kunnen gebruiken bij de voorgenomen aanleg van een kanaal langs dit traject. De tekst bestaat uit niets anders dan lange cijferreeksen maar wordt afgewisseld door zeer fijne aquarellen van gebouwen die stonden op de route van de landmeter. Voor wat betreft Helmond zien we aquarellen van de watermolen, die heeft gestaan in het Noorden van de stad, op de plaats waar nu het speelhuis staat en van de Stipdonkse molen. Verder komen er aquarellen in voor van dorpen uit de omgeving waaronder Asten, Maarheeze en Someren.

Van geheel andere aard is de aanwinst die betrekking heeft op de geschiedenis van het kasteel. Het betreft een handgesneden kistje van kersenhout met op de deksel een voorstelling van de wapens van Van Cortenbach en Van Arberg. Door bemiddeling van een Nederlandse kunsthandelaar kon het zeer zeldzame object worden gekocht uit de collectie van een Engelse verzamelaar. Wat nadere gegevens over het kistje zijn hier misschien op zijn plaats. Het betreft hier een zogenaamde "Bois-à-Bagard", een aanduiding die gebruikt wordt voor het type van fijngesneden kistjes. Lange tijd heeft men gemeend dat ze gesneden werden door de in Nancy werkzame beeldhouwer César Bagard, bijgenaamd "Le grand César", die beeldhouwer was van Karel IV van Lorraine. Recent onderzoek heeft echter aangetoond dat dit niet helemaal juist is. Meerdere houtsnijders in Nancy hebben zich met het vervaardigen van dit soort kistjes beziggehouden. Een van de belangrijkste was Nicolas Francois de Foulon (1628-1698) die mogelijkerwijze ook onze bois-à-bagard heeft gemaakt.
Voor het maken ervan gebruikte men een speciale houtsoort, die vroeger groeide in een inmiddels verdwenen bos bij Nancy, een soort wilde kers, erg hard maar erg geschikt voor het aanbrengen van zeer fijne details. Lodewijk de veertiende heeft diverse kleine gebruiksvoorwerpen laten maken door Nicolas de Foulon en ook

andere belangrijke Franse families plaatsten er hun bestellingen. Omdat vrijwel steeds het familiewapen erop voorkomt hebben we een globaal beeld van de maatschappelijke positie van de opdrachtgevers.
De bois-à-bagard waren zeer geliefd onder de 19e eeuwse verzamelaars. Vrijwel alle bekende exemplaren zijn toendertijd terecht gekomen in openbare verzamelingen, zoals het museum van Nancy en het Musée Cluny te Parijs. Op veilingen worden ze slechts zelden aangeboden.
Voor het gemeentemuseum betekent het een bijzondere aanwinst, temeer daar het onderwerp zo nadrukkelijk met het kasteel verbonden is. Over de exacte datering van het kistje valt vooralsnog niet veel te zeggen. We weten dat de graaf van Arberg, afkomstig uit het Luikse, in 1688 in het huwelijk trad met de laatste erfdochter van de Van Cortenbachs, Isabella Felicité. Misschien heeft het daarmee iets van doen, maar zekerheid daarover bestaat nog niet. Wel vertoont de voorstelling enige gelijkenis met het wapenbord dat ter gelegenheid van dit huwelijk werd gemaakt en dat zich thans nog in het kasteel bevindt.

Van geheel andere aard was de aanschaf van een mechanisch weefgetouw van omstreeks 1920. Het betreft hier een getouw met zogenaamde "revolverbak". Oospronkelijk heeft deze machine gefunctioneerd in de fabriek van Raymakers,thans wordt hij opgesteld op de afdeling van het museum gewijd aan de Helmondse textielnijverheid. De machine wordt weer in werkende toestand gebracht, evenals trouwens een aantal handgetouwen die speciaal voor deze gelegenheid geheel zijn gerestaureerd. Alle brokkelige houtonderdelen werden verstevigd en het geheel werd voorzien van een frame van fiberglas.

Een aanwinst voor de tekenverzameling van het museum betekende de uitgebreide schenking door twee zonen van Johan Jacobs van het werk van hun vader. Meer dan 600 tekeningen, aquarellen e.d. werden bij deze gelegenheid aan het museum overgedragen.
Ook de familie Dillen deed een schenking, enwel van een olieverschilderij voorstellende het poortje van Kasteel Croy.

In het kader van de stad- en streekgeschiedenis werden nog diverse andere activiteiten ondernomen. Vooral werd gewerkt aan de bouw van maquettes die vaak beter dan welk ander materiaal ook een beeld kunnen geven van historische ontwikkelingen. Zo werd aan de hand van diverse tekeningen een reconstructie gemaakt van de Markt van Helmond in 1740 en het geheel werd in maquette, schaal 1 : 1000 uitgevoerd.
Een speciale ruimte in het kasteel zal worden gewijd aan de kerkelijke architectuur van deze streek. Ook daarvoor werden maquettes gemaakt, schaal 1 : 100. Soms worden van één kerkgebouw meerdere modellen gemaakt zodat de verschillende stadia in de bouw goed te zien zijn. Dat is ondermeer het geval bij de kerken van Gemonde en St.Oedenrode(respectievelijk vier en twee maquettes). Een model van de kerk van Deurne van vóór de verbouwing is op dit moment in de maak.

Het ligt in de bedoeling om in de loop van de komende jaren verder te gaan met het verzamelen van zaken die met de geschiedenis van onze stad en streek te maken hebben. Dat dit geen heel erg hoge vlucht kan maken zal niemand verbazen.
Behalve door financiële drempels worden wij nu eenmaal ook gehinderd door het feit dat er vrij weinig aanbod is.
Misschien kunnen de leden van de heemkundevereniging alert blijven op mogelijk zeldzame voorwerpen die hier en daar nog te koop zijn.
Mettertijd zal de collectie dan aan betekenis winnen.

JEUGDHERINNERINGEN AAN HELMOND

Mevrouw M.J. Biemond-Kam

DEEL 3.

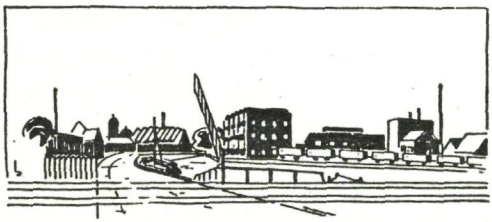

B R A N D .

Er was in Helmond dikwijls brand en deze werd dan bestreden door de Vrijwillige brandweer. Allerlei mensen die voor hun beroep gewend waren op ladders te klimmen en over daken te kruipen zoals loodgieters, schilders, metselaars enz. waren er lid van. Vader was vroeger brandmeester geweest en dus was hij toen bij iedere brand aanwezig. Maar later toen hij dat niet meer was werd hij toch nog dadelijk wakker als er 's nachts een slangenwagentje voorbij ons huis kwam. In de jaren vóór 1914 was er in HELMOND een industrie ontstaan van goedkope dekens die werden gemaakt van vodden. Ik heb er over verteld onder de titel "landverhuizers".
De vodden waarvan de dekens gemaakt werden, werden opgeslagen in voddenpakhuizen waarbij er een gevaar bestond voor "broei". Net zoals in een hooiberg broei kan ontstaan die tenslotte de hele hooischelf kan doen afbranden zo kan ook een voddenpakhuis en de aangrenzende fabriek een prooi van vlammen worden.
Ik herinner me een zomeravond, 't zal wel misschien 1913 zijn geweest of wellicht 1914 toen er ineens op

de weg werd geroepen: brand! brand!. Wij klommen op het hoogste "plat" om te zien waar de rook vandaan kwam en jawel dat zou een fabriek aan de kanaaldijk moeten zijn. We zagen ook gloeiende vodden in de lucht en dit was één van de grote gevaren van zo'n brand. De brandende stukken textiel die door de wind werden meegevoerd en die tenslotte ergens neer konden komen waar ze dan weer brand konden veroorzaken. We gingen dus naar de kanaaldijk en het bleek de fabriek van Raymakers te zijn, genaamd de " Phoenix ". Bovenop het dak stond een grote ijzeren vogel met eronder: VERVERIJ PHOENIX WEVERIJ. Die vogel scheen erop te wijzen dat hier in vroeger jaren óók al eens vuur had gewoed. De Phoenix is immers volgens de sage de vogel die verjongd uit de as is herrezen.
WE STONDEN AAN DE OVERKANT VAN HET KANAAL TE KIJKEN MET VELE ANDERE MENSEN EN WE ZAGEN DE VLAMMEN UIT DE RAMEN SLAAN. Telkens ging er wéér een volgend raam aan. Ook zagen we de "stoomspuit" werken en Jan Pellemans die bij ons het huis schilderde en Jacques van Laarhoven (ONZE LOODGIETER) met slangen over het dak kruipen van het naastbij gelegen gebouw. Van het fabrieksgebouw zelf bleek niets meer te redden te zijn de "PHOENIX" stond al te wankelen. " Kie diejen poenix" RIEPEN DE MENSEN OM ONS HEEN en ineens zagen wij het hele ijzeren gevaarte naar beneden vallen. Een tijdje daarna kwam er ineens een luid gesis uit hetgeen er nog over was van het gebouw en vader zei ons opzij te gaan. We liepen dus weg van de plaats waar we stonden en vele mensen mét ons. De stoomketel (IEDERE FABRIEK MAAKTE IN DIE TIJD ZIJN EIGEN KRACHT)zou uitelkaar kunnen springen, dat was het gevaar. Dan zouden stukken ijzer in het rond kunnen vliegen. Maar het gebeurde niet en weldra was het gevaar geweken en stonden we weer tegenover het gebouw.
Maar nu was het weldra gedaan met de vlammenzee, het was nu voornamelijk rook wat we zagen en roken. We gingen dus naar huis waar ik heel blij om was want al was het de eerste grote brand die ik van m'n leven zag en die ik niet had mogen missen volgens mijn familie, toch vond ik het een

Brandweer; 1918. fotograaf J.Meulendijks Helmond.

1. Jan Kool en. 2. J.Ehrisman. 3. Lau. Hockers. 4. Louis. Melis; 5. A.V.Griensven;
6. Willem de Haas. 7. Verstappen. en 8. H.Roefs.

akelig gezicht om zo een groot gebouw in vlammen te zien opgaan. Ik kòn het niet mooi vinden. Wél heeft het diepen indruk op me gemaakt dat ik het nu, meer dan 60 jaar later, nóg zo duidelijk voor me kan zien. Bij deze brand werd toen ook nog een handbrandspuit ingeschakeld, een groot gevaarte waaraan aan twee kanten grote ijzeren stangen waren bevestigd, aan elke kant konden wel zes of acht mannen die stang naar beneden trekken en daarna evenveel mannen aan de andere kant, hiermee werd het bluswater opgepompt. In een oud natuurkundeboek stond er wel een plaatje van zo'n spuit herinner ik me, maar ik kan er geen verdere beschrijving van geven.

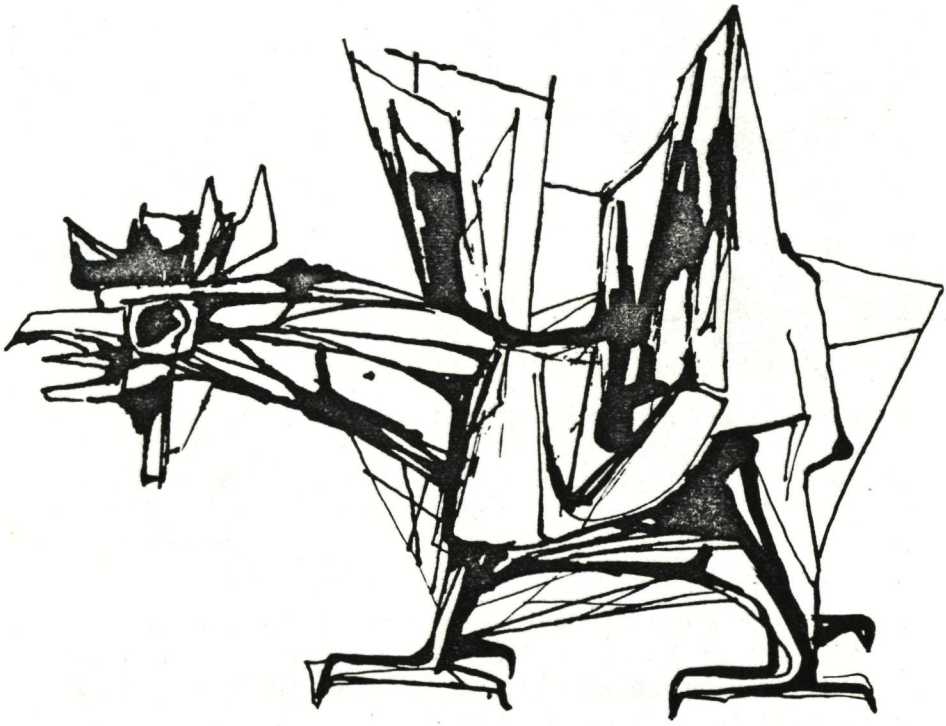

DE GEZONDHEIDSCOMMISSIE

Vele jaren lang was mijn vader, ir.J.B. Kam voorzitter van de Gezondheidscommissie. Dit was een voorloper van de tegenwoordige plaatselijke en landelijke Geneeskundige diensten. Volgens de wet was iedere stad met omgeving verplicht zo een commissie te laten functioneren. Die in Helmond betrof dan ook behalve het stadje óók de omringende dorpen. Secretaris was de Heer Jac. J. Raymakers die woonde met zijn ongetrouwde zuster op de markt, tussen de winkel van A.Waals (hoek Veestraat,) en de kruidenierswinkel van de Erven Spoorenberg. Verschillende medici hadden ook zitting in de commissie. Ik herinner me dat Dr. Wiegersma (later bijgenaamd "den Deursesen wonderdoktoor") er lid van werd en mijn vader had er plezier in dat hij een kunstkenner was en dat hij ook schilderde voor z'n plezier zoals mijn vader en bovendien omdat het een man was met zeer originele ideën. Men herkent deze man in de boeken van Antoon Coolen die ook in Deurne heeft gewoond. Wat precies de taak van de Gezondheidscommissie was weet ik niet, toezicht op hygiëne hoorde er zeker wel bij en alle doktoren van het gehele gebied waren verplicht direct melding te maken van een besmettelijke ziekte die zij in een woning hadden geconstateerd. Men kreeg dan een bordje op de voordeur bevestigd waarop stond gedrukt in grote letters: " BESMETTELIJKE ZIEKTE ROODVONK OF NEKKRAMP ENZ."

Mijn broer had eens roodvonk en toen kregen wij zo'n bordje op de voordeur. De mensen meden ons als de pest en bleven op straat minstens 5 meter van ons verwijderd. Er was zelfs een schoolvriendin van mijn zuster die haar niet durfde op te bellen omdat zij vreesde dat de telefoondraad de besmetting zou overbrengen.

Wanneer een dergelijk onheil een gezinslid van een winkelier trof dan is het te begrijpen dat de zieke dan onmiddellijk moest worden overgebracht naar een barak in het Gasthuis.

Helmond
Sint-Antoniusgasthuis, Molenstraat

Er bestond een soort brancard op 4 fietswielen die een beetje te vergelijken was met een grote kinderwagen. Een kap van khakikleurig canvas ging over in een horizontaal gedeelte. 't Geheel werd voortgeduwd over de straat door één of twee mannen.
Al was er nog geen autoverkeer tòch gebeurden er ook ongelukken: een metselaar viel van een steiger, een fabrieksarbeider kwam tussen een machine te zitten enz. enz. Daar van deze mensen als regel niet veel meer héél was had de spraakmakende gemeente deze brancard met een bittere ironie, de bijnaam "het zultwagentje"gegeven.
(Men denke hierbij aan de stukjes vlees die bij de slacht overblijven en dan tot de zogenaamde "hoofdkaas" of "zult" worden verwerkt)
Toen nu de dochter van een bekende winkelier op de markt de roodvonk kreeg moest ze dus met grote spoed naar het Gasthuis worden vervoerd. " Maar Moe ", had ze gezegd " nie in 't zultwagentje ".
" Nee, nie in 't zultwagentje " had Moe beloofd maar dit was een lichtvaardige belofte want hoe kon het anders ? In een huurrijtuig mocht geen besmettelijke zieke vervoerd worden, auto's waren er nog nauwelijks en ziekenauto's zeker nog niet. Toen het dus zo ver was en ze naar binnen werd geschoven en de kap ging dicht boven haar hoofd riep ze " Moe, nou ben ik tòch in 't zultwagentje ".

ZUIGELINGENZORG EN MELKVERSCHAFFING

De meeste arbeidersgezinnen waren groot, tien of twaalf kinderen was geen uitzondering maar er stierven er veel. Toen mijn moeder haar eerste kind verwachtte en de baker die de huisarts had aanbevolen kwam met haar "afspreken" vroeg ze: " Baker, heb je zelf ook kinderen ?" " Ja mevrouw ", was het antwoord: "twaalf gehad en nog drie in leven ". Toen schrok mijn moeder erg maar er was geen alternatief. Verpleegsters die zulk werk deden waren er niet en zelfs gediplomeerde

"Zuigelingenzorg: Zuster Berger, A.Schraver; A.Kuijpers;
Zuster Berings; W.Klompe; A.Groels; enA.Berings;

kraamverzorgsters bestonden er ook nog niet. Toch is mijn moeder geholpen door deze zelfde baker genaamd Kaatje Essers en ze heeft ons alle vijf in leven gehouden.
Maar de kinderen van de arbeidersfamilies hielden het leven veelal niet ten minste als ze geen borstvoeding kregen. Melkzaken bestonden er niet, men ging melk halen bij een boer in de buurt, als men daar geld voor had. Bij ons bracht van der Heyden iedere dag twee maal melk, zijn kinderen; Faas en Nelleke en Paulus brachten het in een "stoop" een vertinde bus met goedsluitend deksel en een stevig oor eraan om te dragen. Bij ons werd die melk onmiddellijk gekookt er werd nooit ongekookte melk gebruikt, zelfs niet in de thee. Bij het melken werd niet de hygiëne betracht zoals die nu vereist is en pasteuriseren was een onbekend begrip in Brabant. Wèl in Amersfoort waar we logeerden bij mijn Grootouders kregen we gepasteuriseerde melk uit flessen en die melk vond ik lekker. Om nu een betere en meer hygiënische melkverschaffing te bewerkstelligen voor de babyvoeding werd de Vereniging voor Zuigelingenzorg en Melkverschaffing opgericht. Vader, als voorzitter van de Gezondheidscommissie kwam natuurlijk vanzelfsprekend òòk in dat Bestuur.
Om het geheel een financiële start te geven werd er een liefdadigheidsbazar gehouden waaraan protestanten en katholieken broederlijk en vooral ook zusterlijk samenwerkten. Talloze dames maakten handwerken voor de grote loterij, allerlei winkels stonden gratis prijzen ter beschikking, er was zelfs door R.van Gemert een heel slaapkamer-ameublement geschonken, dat was de eerste prijs. Mevrouw Anna Fentener van Vlissingen - Cornelissen die een ware gave had voor het organiseren van dergelijke activiteiten had hier ook het heft in handen. Duizenden loten moesten verkocht worden, de prijzen werden in de grote zaal van Geenen tentoongesteld. In 't midden een theetent in Chinese of Japanse stijl en de dames die er thee schonken droegen prachtige kimono's. Dit deed ook mejuffrouw Marie Begemann de dochter van Vader's mededirecteur. Grabbelton met zaagsel gevuld waaruit men een pakje tevoorschijn kon halen, hengelbakken waaruit men iets "vissen" kon, diverse ba-

by- en andere poppen waarvan men de naam mocht raden, alles voor een kwartje of voor een dubbeltje, ik heb er als kind van genoten. Eén pop, gekleed in een blauwzijden jurk met bijpassende hoed werd op de arm gedragen door mejuffrouw Anneke Holtus die zelf precies zo aangekleed was als haar pop. Iedereen raadde natuurlijk dat de pop Anneke zou heten maar na afloop werd een héél andere naam bekend gemaakt, ik meen me te herinneren zoiets als Sofie. De dochter van een oude Helmondse dokter verkocht sigaren en sigaretten in een soort kiosk. Ze was gekleed als haremvrouw en, voor óók weer een extra betaling kwam ze uit haar hokje tevoorschijn en toonde haar costuum.
Ineens ontstond er grote hilariteit toen er een vreemde heer binnenkwam met een grote baard, blauwe bril op z'n neus, gekleed in een lange jas met hoge hoed. Hij droeg een dikke buidel met geld bij zich en verklaarde aan alle activiteiten te willen deelnemen. Natuurlijk schoten de diverse dames op hem toe. Spoedig bleek toen dat de betaling wel wat voeten in de aard had, voor één kwartje moest hij 50 geldstukken uittellen (hij had gehoord dat je geen wisselgeld terug kreeg en daarom had hij zijn buidel gevuld met halve centen (dit was een koperen geldstuk ongeveer zo groot als een dubbeltje. Dit alles ging natuurlijk gepaard met luid gelach en allerlei plagerijtjes en 't gaf een extra stimulans aan het geheel. En wie verschool zich nu achter die valse snorren ? Het was Lex, de lievelingszoon van de organisatrice van deze " Fancy Fair ".

Er kwam toen dus een melkverschaffing tot stand met voorlichting over de babyvoeding waardoor zeker vele zuigelingen gered zijn. Een soort consultatiebureau zoals we dat nu overal kennen kwam nog niet tot stand maar daar was de tijd toen zeker nog niet rijp voor.

Foto: Gemeente-archief Helmond
Rasterwerk: G. van Berlo

A. J. Bodemeijer

Bij mijn genealogische onderzoekingen op het gemeentearchief van Helmond, kwam ik onder no. R.315 bladz. 41 t/m 42, onlangs bovenstaand stukje tegen. Het is om meerdere redenen wel aardig. Men krijgt bijvoorbeeld een beetje de indruk hoe een Hemonds huis er toen uitzag. Zo'n huis had een weefkamer. Als men het dus al niet wist, de textielindustrie was (nog) niet in fabrieken ondergebracht. De wevers waren grotendeels thuiswerkers. De bank stond gezellig op straat voor het huis. Men ziet de vroegere Helmonders zomers na gedane arbeid hier al op zitten keuvelen met familieleden en buurtgenoten, zonder dat ze last hadden van benzinedampen. Misschien wel van de lucht van hetgeen een paard had laten vallen, maar daaraan zal men wel gewend zijn geweest en zó ongezond was dat ook niet. Verder blijkt uit het stuk dat de schepen Dirk Geenen niet kon lezen en schrijven. Hij volstond er mee onder akten de d van Dirk ? te zetten. De voornaam Dirk -Derk- kwam hier veelvuldig voor. Vandaar ook de vele achternamen in Helmond en omgeving als Dirks, Dirksen enz. Alhoewel de Dirksen enz. die nu in Helmond wonen geen van allen direct afkomstig zijn van Helmondse naamgenoten uit die tijd. Verder wordt Fransis van Enten ten tonele gevoerd. Dit is ook weer een stuk geschiedenis, want de familie van Enten kwam uit Haarlem waar grootvader en overgrootvader medicine doctor - dus arts - waren geweest. Vader Willem was in Helmond geboren 1688 en daar in 1710 getrouwd. Onze Fransis die het pand op het Binderseind had gekocht was op 22 april 1714 hier gedoopt. Uit deze familie ziet men dus ook de relatie Haarlem - Helmond die vroeger zo hecht is geweest.

Ten laatste Peter Ceunen. De bewoner van het pand. Piet was hier in Helmond in 1696 geboren en was een kind van Antonius Jansse Ceunen en Jenneke Symen Daniels, die in 1691 te Helmond waren gehuwd.

Men ziet dus hoeveel informatie een enkele akte uit 1739 ons kan geven.

Wij Johan De Castermajor Dirk
van Willem van Dijck schepen en
Dirck geeuw schepen der stadt Helmont
doen condt en certificeren bij ende mits
dezen: dat wij ter instantie ende re-
quisitie van Francis van Buten
ons hebben vervoegt op de bijnedergelegt
overt Brieffje in sekere gijdinge
en agterginjpie bevonden werdende bij
de selve Schepen eene huis en ontang
gelegt door voorn: weg uitsnit
en aldaar nader verklaard nichtdt
bestellijck bevonden den gelegt
Polder als ook, het dach van
voorn: gijs en agter gijs ontdwarrs
te sijn, en dus voorts adhelijk gemaeckt
moet worden:
Item voorsaide banck of Lem
item voorsaide aardvaart te
sijn,
item de jaeth kamer inde Reiche
nagelaat te sijn, soo ook de goot
steen met het pont daar denden
item ook kamerlee boven de lidtch
groot Sluysje Cadsij en nog een
klijn Polderlee, nagelaat te sijn
de sloot ontwelderkamerlee ten eenen
maal ontdwarrs en dus tot gemeenen
oft na behoorlijck te dwarrs.
item inde Reiche het Lemm aande
trap met dijkee trap bast genagelt
bevonden, soo mede een ijzegtee

voor de Spoorstoen en dry twijfl
bach vast bevonden.

Item een zack boven de deur in de
Kamer bevonden inde muur ingeslo-
ten te zijn en die vast in de
muur bevonden.

Item inde gank naar agteren bevonden
seven ribben vast zijnde, doch
eenige zo lanckhij Lod daarop leggende

Item agter inde Kamer de gantsche
vloer ontwassen, die beghin
diende vernieuwt te werden.

Item de Slaapladder boven de lockt
Kamer indeselve Kamer hangt vast
aande wandy off muurij alsoo
verduist bevondy.

Item inde agterwijcksel een
Roost off Slaapladder met de
Cosseebank nagel vast bevondy,

Item de Vloer en solder tot repa
reerij zuiver verscheijde defecty
soo inde Vant boven de weest
Kamer, tot waarsch. Item de
Paarlenstoorij en Kackijnie inde zolt
aardvast bevonden, bijnaelijk alwey
inden zolt bevonden verscheijde
ongaande boomtjes. Aldus bevonden
gedaan ende bekijt ten overstaan

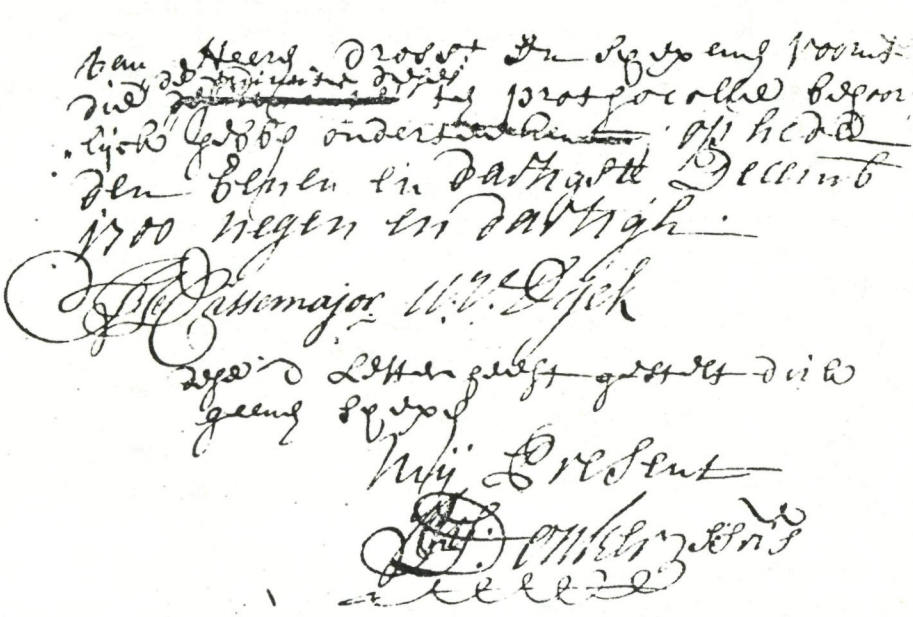

Wij Johan De Cassemajor Drossard,
Willem van Dijck president en Dirck Geenen Scheper der Stadt Helmont doen Cond, en Certificeeren bij ende mits desen: dat wij ter instansie ende requisitie van fransis van Enten ons hebben vervoegt opt Bijnderseijnt overt Brucxken in seeker huijsinge en agterhuijsje bewoont werdende bij Peter Ceunen cum suis en onlangs gekogt door voornoemde requirant , en aldaar naer occulaire inspectie Eerstelijck bevonden den geheelen solder als ook het dack van voorschreven huijs en agterhuijsje ontrepareert te sijn, en dus nootsaekelijk gemaakt moet worden.
item voor aan de straet de bank en leun aardvast te sijn, item de hankkamer in de keucke nagelvast te sijn, soo ook de gootsteen met het hout daer annex,

item opt kamerke boven de kelder twee slaepplaetsen en nog een klijn solderke nagelvast te sijn. de vloer opt kelderkamerke ten eenemael ontrepareert, en dus te vernieuwen off na behooren te repareren.
item in de keucke het scherm aan de trap met deselve trap vastgenagelt bevonden, soo mede een riegelke voor de schoorsteen, en den turffback vast bevonden.
item een rack boven de deur na de kamer bevonden inde muir ingeschooten te sijn, en dus vast in de muer bevonden.
item in de gank naer agtere bevonden seven ribben vast sijnde, dog eenige plancken los daerop leggende
item agter in de kamer de gansche vloer ontrepareert, dus deselve diende vernieuwt te werden.
item de slaepplaets boven de weefkamer indeselve kamer nagelvast aan de wanden off muuren als andersints bevonden.
item in de agterhuijsje een koets off slaepplaets met de pottebank nagelvast bevonden,
item de vloer en solder te repareren vermits verscheijde defecten soo mede de want boven de weefkamer te repareren;
item de vaarkenskooij en hackhuijs in den hoff aardvast bevonden; Eijndelijck alsnog in den hoff bevonden verscheijde opgaande boomtjes; Aldus bevonden gedaan ende beleijt ten overstaan van Heeren Drossard, Den Schepenen voornoemt die de minute deses ten prothocolle behoorlijck hebben onderteekent; Op heden den Eenen en dartigste December 1700 negen en dartigh.

J. de Cassemajor W.V.Dijck

dese letter heeft gesteld dirk Geenen Schepen

Mij Present
Donkers Secretaris

DE PERSONEN, GEGREPEN EN VEROORDEELD IN HELMOND NAAR AANLEIDING VAN DE ONLUSTEN EIND 1853

Giel van Hooff

1 November 1853 vond er een wel zeer speciaal transport plaats vanuit Helmond naar Eindhoven, dat nogal de belangstelling trok. In zekere zin ging het om een produkt van de Helmondse nijverheid. Het transport bestond nl. uit drie Helmonders die bij de samenscholing als gevolg van de onlusten onder de fabrieksarbeiders twee dagen tevoren gearresteerd waren. Deze drie nu werden onder escorte van 7 manschappen van de Maréchaussée naar de arrondisementgevangenis in Eindhoven vervoerd. Over de oorzaken van het oproer is al het een en ander gepubliceerd(1) , daar gaan we hier verder niet op in. In dit artikeltje zal een verslag gedaan worden van onze pogingen om iets meer over de identiteit van de uiteindelijk veroordeelden te weten te komen, om zo ook weer iets meer over het karakter van het oproer te kunnen zeggen. Helaas zijn de procesverbalen die bij de rechtszaak horen verloren gegaan, zodat we de namen van eventuele getuigen en hun verklaringen missen. Het verslag van de rechtszitting zelf levert echter voldoende informatie over de gearresteerden en hun euveldaden. (2)

De zitting zal wel geen vrolijke aangelegenheid geweest zijn, zeker gezien de ernst van de aanklacht (' feitelijk een gewelddadig aantasten en wederstand bieden tegen den gewapenden arm '), maar de 'Helmondse' humor ontbrak toch niet helemaal daar in Den Bosch.

De eerste verdachte nl. bekende dat hij op de avond van de 30e oktober, een zondag, een geluid had gemaakt, dat mede doordat hij tegelijk zijn armen in de lucht had gestoken, door de brigadier van de Helmondse maréchaussee uitgelegd was als een bespotting van zijn aanmaning aan de samengeschoolde menigte om uiteen te gaan. Die morgen was nl. net door de gemeenteraad een verbod tot samenscholing uitgevaardigd.
Op de zitting erkende de verdachte ' dat hij - volgens zijn eigen uitdrukking - gemaauwd of gekieuwd had !
De griffier van de rechtbank noteert achter deze bekentenis fijntjes dat de beschuldigde ' voorgaf dat dit bij hem een gewoonte was '. Deze persoon was voor deze daad opgepakt, een tijdje opgesloten in de maréchaussee-kazerne en later weer vrijgelaten. Maar de onrust was hiermee niet verdwenen. Brigadier Oldenbeek kreeg met zijn mannen de straten niet schoongeveegd. Een menigte bleef op de been en stenen gooien,waarvoor de maréchaussees soms de kazerne in moesten vluchten. Tijdens een van de pogingen om de straten schoon te vegen stuitte de patrouille op een luid zingend manspersoon, die al eerder gemaand was zich huiswaarts te begeven. Op een herhaalde aanmaning voegde hij de veldwachter (?) toe om ' maar eens bij hem thuis te komen, ik heb daar nog een dubbelloopsgeweer ' e.d. Kortom, bedreiging van het wettig gezag bij uitstek. De vader van de verdachte wist erger te voorkomen door hem naar huis te drijven.
Een tweede arrestatie werd verricht toen de maréchaussees in een zijstraatje van de Kerkstraat een vermoedelijke stenengooier ontdekten. Op de zitting gaf de arrestant toe inderdaad een steen gegooid te hebben 'maar zulks zonder bepaald doel en zonder op de patrouille te richten'.
Rond 10 uur (sluitingstijd van de café's) kwam wat volk uit de herberg van de Nies. Een van hen posteerde zich tegen de bakkerspoort (?) en begon te zingen. De aanmaning van de brigadier om daarmee te stoppen en naar huis te gaan had een woordenwisseling tot gevolg. Daarbij werden de maréchaussees 'dievendrijvers' (?) genoemd en verder verklaarde de zanger 'scheit te hebben in (?) de maréchaussee en in de burgemeester'.

Ook hier weer bedreigingen aan het adres van onze wakkere gezagsdragers. ' Kom maar eens in het straatje, dan zal ik een mannetje van U maken ' Daarna werd op zijn verzoek door de menigte nog een hoeratje aangeheven. Toen de patrouille eraan kwam verwijderde de menigte zich, maar ook daarna bleef het enigszins onrustig en werden er ook nog stenen gegooid.
De twee personen die op de avond van de 30e oktober aangehouden en opgesloten waren (geweest) én de eerste zanger werden dus dinsdag de 1e november gevankelijk naar Eindhoven overgebracht. Deze kleine stoet van 7 maréchaussees en de 3 gevangenen werd begeleid door een escorte van ' welligt duizend mensen.' (hoewel in het rechtbankverslag even later sprake is van 'een menigte van 100 personen') Enkele'belhamels' wierpen zich als aanvoerders van de , inmiddels weer met stenen gooiende, menigte op en drongen er bij de arrestanten op aan om niet mee te gaan. Zij probeerden zelfs met lijfelijk geweld de stoet tegen te houden. Eén van de gearresteerden, die zich al van te voren weinig meegaand getoond had, liet zich vallen , hield zich vast aan een paal en riep tenslotte de menigte toe: 'zijt gij bliksems gek, zij (= de maréchaussees) durven toch niets te doen. De maréchaussees hadden al de sabel getrokken, toen eindelijk versterking vanuit Eindhoven kwam opdagen. De meegekomen Officier van Justitie sprak de menigte toe, waarop veel personen zich verwijderden. Een deel bleef echter of kwam terug en de escorte werd weer met stenen bekogeld. Pas nadat de bevelhebber de geweren had laten laden en daarop de menigte drie keer gesommeerd had weg te gaan, ontbond de begeleidende stoet zich. Drie van de belhamels moesten met de al eerder gearresteerden plus de tweede zanger terecht staan voor het Provinciaal Gerechtshof te Den Bosch. Op 17 december werd de acte van beschuldiging opgemaakt door de Procureur-Generaal en drie maanden later kwam de zaak voor (3). De straffen waren niet mals, de 'mauwert' kwam er nog het lichtste af met een gevangenisstraf van veertien dagen. De anderen, op één uitzondering na, kregen gevangenisstraffen varierend van 1 tot 2 jaar opgelegd (4). Bovendien werden de

zes (één van de verdachten was op het moment dat de zaak diende nog voortvluchtig) (5) gezamenlijk veroordeeld tot betaling van de gerechtskosten, een lieve somma van 179 gulden en cents

Opvallend is de vrij jonge leeftijd van de veroordeelden: allen op één na waren op dat moment jonger dan 30 jaar. We kunnen de oudere luidruchtige boer, die uit het café kwam (hij werd trouwens als enige tot een geldboete veroordeeld), niet tot de eigenlijke 'relschoppers' rekenen (6). De zes jongere gearresteerden kwamen uit heel Helmond (7) en, opvallend genoeg, uit diverse lagen van de Helmondse bevolking. Drie van hen waren weliswaar fabrieksarbeider, de groep waaronder de onrust feitelijk was ontstaan,maar daarnaast bevond zich in het gezelschap één boerenzoon, één wever en één jeugdig persoon zonder beroep uit een middenstandsmilieu. Misschien kenden zij elkaar al van te voren via werk of verenigingsverband, maar aanwijzingen/gegevens hiervoor ontbreken. Mogelijke familierelaties tussen de veroordeelden heb ik na een eerste onderzoek, niet kunnen constateren, maar wellicht zijn er bij uitgebreid genealogisch onderzoek best wel dergelijke verbanden te vinden. Twee van de veroordeelden heb ik trouwens niet terug kunnen vinden in het Helmondse bevolkingsregister van die tijd. Van de andere vier woonden er één achteraan in de Molenstraat, één op de Heuvel, één op de Wal en één in het Haagje. De twee jongsten van hen woonden in de tijd van de rellen nog bij hun ouders. Minstens twee waren thuis de oudste zoon (geweest)

Samenvattend kunnen we stellen dat de relletjes op zondag en het 'hinderlijk volgen' van het gevangenisescorte daarna, voor zover uit de beschikbare stukken (vnl. dus het rechtbankverslag) en de daden / achtergronden van de veroordeelden blijkt, geen directe aanleiding had op sociaal - ekonomisch terrein. Zij zijn veeleerder te zien als een uit de hand gelopen vorm van 'agentje pesten'. Het samenscholingsverbod en de manier van handhaving daarvan door slechts een klein groepje plaatselijke maréchaussee

ontlokte een reaktie van (enkele) groep(en) vnl. jeugdige keettrappers. De aanhouding en overbrenging van drie personen zo kort na de relletjes bracht op zich weer een nieuwe en wat fellere reaktie te weeg. Bij gebrek aan meer (en beter) archiefmateriaal moeten we het bij deze summiere conclusie laten.Helaas was toen het interview! als bron van de geschiedschrijving nog niet ontdekt !

N O T E N .

(1) Zie Jac. Heeren: Het weversoproer in Helmond in: Brabants Heem, 1956, blz. 50-54
W.Harkx: De Helmondse Textielnijverheid, Tilburg 1967,pgs.277-281.
G. van Hoof: ' ERMOEI TROEF ', pg.60.
Ik wil hier nog wel even wijzen op de sterke groei van het aantal fabrieksarbeiders in het deccennium vóór het oproer: tussen 1843 en 1853 verdrievoudigde het aantal fabrieksarbeiders in de Helmondse industrie zich welhaast (Harkx, o.a.w., pg.171,255.) Dergelijke grote groepen arbeiders, die vrijwel de hele week hele dagen met elkaar in contact stonden, vormden natuurlijk een makkelijkere voedingsbodem voor actie en organisatie dan de afzonderlijk werkende wevers.

(2) Het volgende relaas, inclusief de aanhalingen, is geput uit: ' Arresten van verwijzing augustus 1853 - december 1854 van het Provinciaal Gerechtshof te Den-Bosch,' no.2000 (d.d.16 maart 1854), dat zich bevindt in het Algemeen Rijksarchief, depot Schaarsbergen.

(3) 9 maart 1854 kwam de zaak voor, 16 maart volgde de uitspraak.

(4) De Procureur had voor alle zes gevangenisstraffen geeist, varierend van zes maanden tot twee jaar.

(5) De voortvluchtige werd later ook tot één jaar correctionele gevangenisstraf veroordeeld.

(6) Deze landbouwer was Jan Baptist de Vocht. Hij had een boerderij in de Molenstraat en was tamelijk welgesteld. (Hij was b.v. in 1854 één van de 277 aangeslagenen in de plaatselijke inkomstenbelasting, de hoofdelijke omslag, en had diverse knechts en/of meiden in dienst).
In 1853 was hij al een tijdlang weduwnaar. Eén zoon en twee dochters woonden toen nog bij hem in. Later hebben twee broers van één van de andere veroordeelden, Benedictus Cuppens, een tijdje bij hem ingewoond. De boerderij van de Vocht en de molen van Cuppens lagen trouwens niet ver van elkaar.
(GAH, Bev.Reg.1854, kohier hoofdelijke omslag, no.203).
Misschien dat hij de Vocht vanwege zijn ouder- en/of rijkdom niet tot een gevangenisstraf veroordeeld werd. Opvallend is wel dat hij niet driekt met de drie anderen op 1 november naar de gevangenis in Eindhoven is overgebracht.

(7) Hun personalia, voor zover te achterhalen was:

- Arnoldus Gruiters, wever van beroep, geboren op 14 december 1825 te Aarle-Rixtel, woonde met zijn zus in bij de wever Johannes van Hoof en diens vrouw Catharina Abrams, op de Heuvel. Later verhuist hij met zijn zus naar een zelfstandige woning in de Groenstraat.
(GAH,Bev.Reg.1849-1860, dl.4, fol.77 en dl.D, fol.245).

- Benedictus Godefridus Cuppens, geboren 1832, zonder beroep, zoon van de molenaar Hendrik Cuppens, die oorspronkelijk afkomstig uit Haarlem, zich eerst in Aarle-Rixtel had gevestigd en later (tussen 1833-1836) in Helmond.
De oudste zoon, ook Hendrikus geheten, laat in 1852 een nieuwe molen met woonhuis in de Molenstraat bouwen, waarheen de hele familie dan verhuist.
Naast deze Hendrikus staan de twee andere broers van Benedictus Cuppens ook als molenaar vermeld. Vreemd is het vertrek van de hele familie in 1856 naar Veghel, nog geen vier jaar na de bouw van de nieuwe molen, (GAH, Bev.Reg. 1849-1860, dl.2, fol. 9 en dl.3, fol.393; GAH, Corr. B.1846-1854, brief 4 juni 1832, no.790).

- Antonie Sleegers,boerenzoon, geboren 20 maart 1824 te Helmond. Zijn vader had een boerderij in De Haag, die Antonius als oudste van de vijf zoons later overnam. Zij hadden veel meiden in dienst. Achter Antonius zijn naam staat 'gedetineerd' geschreven, wat naderhand weer doorgehaald is. (GAH,Bev.Reg. 1849-1860, dl.5, fol.37, 140 en 141).

- Gerbrand Grinwis, geboren 1834, fabrieksarbeider evenals zijn vader, woonde in 1853 nog thuis in bij zijn ouders op de Wal.
Oudste van de zes kinderen toen thuis. Staat naderhand als katoendrukker vermeld. (GAH, Bev.Reg. 1849-1860, dl.1, fol.211 en 100).

- Johannes van der Linden : niet teruggevonden in bevolkingsregister, was volgens de processtukken in 1853/1854 fabrieksarbeider, geboren te Helmond en 29 jaar oud.

- Johannes van Helvoirt: idem, was 25 jaar oud, fabrieksrabeider en afkomstig uit 's Gravemoer.